

**“ATATÜRK’ÜN DIŞ POLİTİKASI
VE
BUNUN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI UYGULAMASI”***

Turgut MENEMENCİOĞLU*

Türkiye Cumhuriyeti yakında 60 ıncı yılını kutlayacaktır. Bu zaman zarfında Türkiye’nin içinde ve dışında önemli değişiklikler olmuştur. İçerde, Türkiye çeşitli etnik gruplardan oluşan büyük bir imparatorluktan milli bir devlete, Saltanat ve Hilâfetten laik bir Cumhuriyete dönüştü. Kurtarıcı ve kurucusu Atatürk’ün kuvvetli liderliği ve tek parti rejiminden geçerek çok partili parlamenter bir demokrasi oldu. Arada kısa sürelerde iktidar askeri idare tarafından yürütüldü. Büyük kesimi köylü ve çiftçi 13 milyonluk nüfusu, orta sınıf ile endüstri ve hizmet kesimleri hızla artan 48 milyona ulaştı.

Türkiye’nin dışındaki dünya bu süre içinde en derin ve esaslı değişmelere sahne oldu. Müthiş bir savaşın hazırlanması ve bütün fecaatı ile gelişerek sona ermesi bu devre içinde oldu. Türkiye’nin Doğu Avrupa ve Balkan’lardaki komşularının çoğu Sovyet nüfuzu altında birer Halk Cumhuriyeti oldular. Doğu ve güneyimizdeki ülkeler daimî bir istikrarsızlık ve bunalım çemberi içinde kaldılar.

(*) Emekli Büyükelçi Sayın Turgut Menemencioğlu tarafından Fakültemizde 26.3.1983 tarihinde verilen konferansın metnidir.

Atom bombası icat edildi. Amerika ve Sovyetler «süper devlet» durumuna girdi. Birleşmiş Milletler ve çeşitli uluslararası kuruluşlar meydana getirildi. Sıcak harp, soğuk harp, detant ve devamlı boy ölçüşmeler, tartışmalar, tehditler, uzlaşmalar bu süre içinde birbirini takip etti.

Bütün bu esaslı değişmeler içinde Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası aynı temel ilkelere dayalı olarak, ana hedeflerinde hiçbir sapmaya yer vermeden, istikrarlı, dengeli ve devamlılık gösteren bir uygulama takip etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti dış politikasında «Yurtta sulh, Cihanda sulh» ilkesini samimiyetle benimsemiş, memleketi tehlikeye sürükleyebilecek maceralardan titizlikle kaçınmış, tam bir sorumluluk hissi içinde yalnız kendi geçici çıkarlarını değil, işgal ettiği coğrafi mevkiin önemi dolayısıyla dünya barışının da uzun vadeli menfaatlerinin göz önünde bulundurmuş, dost olsun olmasın diğer memleketlerle ilişkilerinde açıklık ve dürüstlükten ayrılmamaya ve uluslararası kurallara uygun davranmaya önem vermiştir.

Bu dış politika milletin büyük ekseriyeti tarafından benimsenmiş, desteklenmiştir. Büyük Millet Meclisi zabıtlarında birçok konularda bazen üzücü boyutlara varan tartışmalar mevcut ise de, dış politika üzerinde tartışmalar yok denecek kadar azdır. Bunlar da esaslar üzerine değil, daha ziyade uygulama teferruatı üzerinedir. Kamuoyunda ve basında da görüş ayrılıkları genel politikayı etkileyecek düzeyde olmamıştır.

Türk diplomasisi en çetin imtihanını hiç şüphesiz İkinci Dünya Savaşı ve bu faciayı hemen izleyen senelerde vermiştir. Tabiiyle, Türkiye'nin coğrafi mevkiinde bulunan bir memleket için Avrupa, Asya ve hatta kısmen Afrika kıtalarında felâketlere sebep olan bu derece büyük bir dünya bunalımından ağır bir yara almadan ve fakat aynı zamanda millî haysiyet ve prestijini de muhafaza ederek çıkabilmek kolay olmamıştır. Bu başarı ancak demin temas ettiğim dış

politikadaki temel ilkelere samimiyetle ve sarsılmaz bir irade ile bağı kalmak sayesinde elde edilmiştir.

Şimdi, diplomasi tarihimizin bu çok önemli devresinden misal olarak ele alacağımız birkaç safhayı beraberce gözden geçirmeden evvel Cumhuriyet devri dış politikasına esas teşkil eden ana etkenleri kısaca özetlemek isterim:

1 — Misak-ı Millî: Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına uygun olarak İstanbul'da toplanan Meclis tarafından 28 Ocak 1920'de resmen açıklanan Misak-ı Millî, yıkılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu içinden doğacak millî Türk devletin hudutlarını ve diğer devletlerle tam bir eşitlik statüsünü vurgulamaktan başka, Türkiye'nin kendi topraklarından bir karışını vermeyeceği gibi, başkalarının topraklarında gözü olmayacağını da ortaya koymuştu. Misak-ı Millî prensipleri yalnız İstiklâl Harbi ve Lozan Andlaşması sıralarında değil, geçen 63 yılda ve bugüne kadar Türk dış politikasına yön veren başlıca etkenlerdendir. Biraz sonra ele alacağımız İkinci Dünya Savaşı içindeki dış politikamızın iyice anlaşılması için bu etkenin göz önünde bulundurulması lâzımdır.

2 — Ulu Önder Atatürk 30 Ağustos zaferinin daha ilk yıldönümünde Dumlupınar'da verdiği nutukta ilerde Türk milletinin askerî zaferlerden ziyade medeniyet, kültür ve iktisadi kalkınma yolunda kazanılmış zaferleri kutlamasını ümit ettiğini belirtmişti. Bu amaçlar ancak barış ortamında gerçekleşebilir. Meydana getirilen alt yapıyı tahrip ettirmeden korumak, buna kısa zamanda yeni yapılar ilâve etmek yalnız barış içinde mümkündür. Geçen 60 yıl içinde evvela doğrudan doğruya Atatürk'ün direktifleri altında çalışan devlet adamları ve sonra çağdaş uygarlığa ulaşmak ülküsünü benimsemiş olan yeni kuşaklar, millî menfaatlerin korunmasını ve bunlardan taviz verilmemesi şartıyla barışın korumasına samimi bir bağlılık göstermişlerdir.

3 — Dış politikamızın planlanması ve dış ilişkilerimizin uygulanmasında gene çok önemli bir etken, Türkiye Cumhu-

riyeti'nin doğuşundan evvelki devrede Türk milletinin karşılaştığı acı tecrübelerin yarattığı tepkilerdir: Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlardaki yarı sömürge seviyesinde haysiyet kırıcı durumu, kapitülasyonlar, malî ve iktisadî esaret, Balkan Harbi, İtalya Harbi, Sykes-Picot Anlaşmaları, Sevr Anlaşması, Yunan işgali, İstanbul'un işgali ve nihayet İstiklâl harbi ve Kurtuluş. Bu acıklı devrenin içinden yüzbinlerce evlâdını şehit vererek ve memleketin büyük kısmı harap çıkan Türk milleti büyük fedakârlıklarla yeniden elde ettiği istiklâlini, toprak bütünlüğünü, diğer ülkelerle eşit haklara sahip olarak hür ve haysiyetli yaşama hakkını hiçbir taviz vermeden tam olarak korumayı en yüksek görevi, en değerli emaneti saymıştır ve saymaktadır.

4 — Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında çok önemli diğer bir etken de, tabiatile, Türkiye'nin geo-politik durumudur. Bu kelime çok defa yanlış anlamda kullanıldığından, buna coğrafi ve tarihî etken demeyi tercih ederim. Coğrafi bakımdan Türkiye Boğazlar geçidi ile Kuzeyin soğuk iklimli ülkelerini Akdeniz'den açılan dünyanın sıcak denizlerine ve ayrıca Trakya ve Anadolu'nun teşkil ettiği kara geçidi ile de Avrupa, Asya ve Afrika kıt'alarını birbirlerine bağlayan bir köprü durumundadır. Türkiye'nin kilit noktasını teşkil ettiği bu bölge tarih boyunca çeşitli uygarlıkların, kültürlerin, dinlerin, etnik grup akınlarının geçiş yolu, birbirleriyle savaş meydanı ve birbirlerinden alış veriş sahası olmuştur. Bu bölge ulaştırma, uluslararası ticaret, tabii kaynaklar ve stratejik önem bakımından tarih boyunca olduğu kadar bugün de hâlâ müstesna bir yer işgal etmektedir. Bu topraklar, tarih sırası ile mesela Hititlerin, Frigyalıların, Yunanlıların, İranlı, Makedonyalı, Romalı, Arap ve Türklerin, Ehli Salip ordularının, Rusların, Fransız, İngiliz ve İtalyanların askerî harekâtına sahne olmuştur. Bu savaşların en azından son bin yıl içindekiler bize karşı olmuştur.

Dünya hakimiyetine heveslenen hemen bütün tarihî şahsiyetler bu bölgeye göz dikmişlerdir. Türk milletinin dünya siyasetindeki tarihî rolü kendi toprak bütünlüğünü ve istik-

lâlini her ne pahasına olursa olsun korumak olmuştur. Bu millî davasını savunan Türk milleti, aynı zamanda bu hayati önemde olan bölgenin dünya hâkimiyetine hevesli saldırgan kuvvetlerin eline geçmesine engel olmakla dünya barışına da büyük katkıda bulunmuştur. [Bu derece önemi haiz bu bölgenin, devletler hukukuna ve uluslararası kurallara riayet eden, kuvvetli, istikrarlı, barışsever ve maceralara hevesli olmayan bir milletin elinde bulunması Dünya barışı için de bir güvencedir.]

İşte bu coğrafi mevki ve tarih boyunca Türkiye'ye geleneksel olarak düşen görevler, Türk milletinin dış politikada etkili olan temsilcilerine hakiki ve samimi bir sorumluluk hissi vermiştir. Bu da istikrarlı, maceralardan kaçınan ve devamlılık gösteren dış politikamızın biçimlenmesinde etken olmuştur.

Kısaca özetleyecek olursak, Cumhuriyet devri Türk dış politikasının biçimlenmesi ve uygulanmasında başlıca şu etkenler önemli rol oynamıştır:

- 1 — Misak-ı Millî ilkeleri;
- 2 — Türkiye'nin çağdaş uygarlığa ulaşma ve kalkınma amaçları için gerekli barışa, millî menfaatlerin korunması çerçevesinde, samimiyetle bağlılık;
- 3 — Eski devirlerdeki acı tecrübeler;
- 4 — Türkiye'nin geo-politik mevki.

İkinci Dünya Savaşı'ndan evvelki devreye kısaca göz atılırsa, Türk dış politikasında başlıca şu özellikler görülür:

Çok uzun bir devamlı harp devresinin son halkası olan İstiklâl harbini hemen takip eden 6-7 sene Türkiye, harp yaralarını sarıp yorgunluğunu giderinceye kadar aktif bir dış politikadan bilhassa kaçınmıştır. Bunun tesadüfi olmayıp, Ata-

türk'ün her sahada olduğu gibi dış politikada da dahiyane görüşü ile ve hatta bazı noktalarda çalışma arkadaşları ile tartışmalara da girişerek, evvela memleketin ve ordunun yeniden kuvvet kazanması, yurt içindeki devrimlerin yerleşmesi, Türkiye'nin önce komşuları ile arasındaki pürüzlü durumları bertaraf etmesi ve ondan sonra daha aktif bir dış politika yürütmesi yolunu bir direktif olarak verdiğini, o zamanlarda dış işlerinde görevli olanların ifadelerinden de biliyoruz.

Sovyetler Birliği ile esasen 1921'de Dostluk Antlaşması imzalanmış ve 1925'de Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması olarak yenilenmişti.

1930'da Yunanistan ile mevcut ihtilâflarda karşılıklı anlaşmaya varılmış, 1932'de Türkiye Milletler Cemiyetine üye olmuş, 1934'de Balkan Antantı, 1937'de İran, Irak ve Afganistan ile Saadabat Paktı imzalanmıştı. İtalya-Habeşistan harbinde İtalya'ya karşı alınan yaptırım kararlarına Türkiye de katılmış, bu maksatla iki harp gemisini görevlendirmişti. Daha ilk uygulamalarında Cumhuriyet dış politikasının ortak savunmaya, barışçı ve dünya düzenini korumayı amaçlayan memleketlerle işbirliğine yöneldiği görülmektedir.

1936'da imzalanan Montrö Anlaşması Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenliğini, Boğazları silahlandırma hakkını tanımıştır. Avrupa ve Uzak Doğu'da İtalya, Almanya ve Japonya'nın yürürlükteki anlaşmaları ve devletler hukuku kurallarını çiğneyerek amaçlarını gerçekleştirdikleri bir zamanda, Türkiye varlığı için çok önemli olan bu haklarını «oldu-bitti»lerle değil, uluslararası usul ve kurallara uygun şekilde elde etmek yolunu seçmişti. Boğazlar rejiminde zıt menfaatler dolayısıyla büyük devletlerin çelişen görüşleri arasında, koridor pazarlıkları veya hileli oyunlarla değil, açık, uzun ve sabırlı müzakereler sonunda ikna suretile kendi menfaatlerine de uygun düşen bir denge sağlayabilmişti. Bu tutum ve bu başarı zamanında Türk dış politikasının bir zafcri olarak dünya çapında takdir kazanmış ve memleketin uluslararası prestijine katkıda bulunmuştu.

Bu devre içinde Batı Avrupa ve Uzak Doğuda dünya barışını her an tehlikeye koyabilecek olaylar hızla birbirini takip etmiştir. Dünya büyük bir bunalıma doğru gidiyordu.

30 Eylül 1938'de Fransa ve İngiltere'nin Çekoslovakya üzerinde verdikleri tavizlerle imzalanan Münih Anlaşmaları ve 5 ay sonra Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi ile genel harp tehlikesi doruk noktasına varmıştı. Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'nın işgali ile Nazi Almanyası Tuna nehri vadilerine inmişti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan edindiğimiz tecrübelerle biz Türkler hareket halinde Tuna vadisine inen orduları yalnız Orta Avrupa için değil Balkanlar ve dolayısıyla Boğazlar istikametinde de bir tehlike olarak görmeye alışmışızdır. Nitekim Mihverin diğer kolu İtalya 7 Nisan 1939'da Arnavutluğa saldırmış ve işgal altına almıştır.

Bu olaylar sırasında Türkiye tabiatile bir taraftan teyakuz ve tehlikeye karşı hazırlık tedbirleri alırken, diğer taraftan da aynı tehlikeye karşılaşılan memleketlerle işbirliği ve ortak savunma imkânları sağlamak için yoğun diplomatik faaliyetlere girişmiştir.

Türkiye evvelâ Balkan Antantının temelini teşkil eden dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı işbirliği ilkesine dayanarak, harbin hiç olmazsa bu safhada Balkanların dışında kalmasına caydırıcı bir etkisi olacağına inandığı birleşik bir Balkan cephesi kurulmasına gayret sarfetmiştir. Bilhassa Yugoslavya ve Romanya'nın çekingen tutumları dolayısıyla birleşik bir Balkan cephesi kurulamayacağı anlaşılmıştır.

Türkiye aynı zamanda İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile saldırıya karşı ortak savunma konusunda anlaşma imkânlarını araştırmak için ayrı temaslara girişmiştir. Bu çalışmalar hakkında her üç hükümete devamlı olarak bilgi verilmiş ve görüş teatisinde bulunulmuştur.

29 Nisan 1939'da Ankara'ya resmi bir ziyarete gelen Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Vladimir Potemkin, Türkiye'

nin diplomatik faaliyetlerini memnunlukla kaydetmiş, Balkan müttefikleri ile anlaşmaya vararak bunların muhtemel bir Alman saldırısına karşı koymalarını sağlamasını tavsiye etmiştir. Türkiye, müzakere safhasında olan Türk-İngiliz-Fransız üçlü paktına müvazi olarak Sovyetler Birliği ile de bir anlaşma imzalamasını teklif etmiş ve Potemkin evvela Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa arasında yapılmakta olan müzakerelerin sonuçlanması gerektiği cevabını vermişti. Bilindiği üzere o tarihte İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında da Moskova'da ortak savunma konusunda müzakereler yapılmakta idi.

12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz ve 26 Temmuz'da Türk-Fransız ortak savunma anlaşmaları geçici olarak açıklanmıştır. Anlaşmanın geçici olarak açıklanmasının sebepleri bir taraftan Fransa ile Hatay meselesinde ve her iki müttefikle Türkiye'ye verilecek silahlar ve mali yardım konularında bazı teferruatın tesbiti ve diğer taraftan Sovyetler Birliği ile de bir anlaşmaya varılmak istenmesidir.

Bu üçlü pakt Ağustos 1939'da imzaya hazır durumda iken 23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir saldırmazlık paktı imzalanması bütün dünyada bir şok tesiri yaratmıştır. Bir hafta sonra Almanya ve 17 Eylül'de Sovyetler Polonya'ya girmişler, İngiltere ve Fransa, Almanya'ya harp ilan etmişlerdir.

Bu gelişmeler içinde Türkiye Hükümeti Sovyetlerle evvelce varılan mutabakata uygun olarak Ankara'da yapılan görüşmeler çerçevesinde muhtemel bir saldırıya karşı ortak savunma anlaşması müzakerelerinde bulunmak üzere Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 25 Eylül'de Moskova'ya gitmesini kararlaştırmıştır.

Birçok inkıtalarla 18 Ekim'e kadar, üç haftadan fazla süren temaslarında, Saraçoğlu beklediğinden başka bir hava ile karşılaşılıyor. Bu müddet zarfında 29 Eylül'de Sovyetlerle Almanya arasında Polonya'nın taksimi ve Baltık memleketleri-

nin Sovyet nüfuzuna terkedilmesine ait ikinci gizli anlaşma imzalanmış ve uygulanmasına geçilmiştir. Gene Saraçoğlu'nun Moskova'da bulunduğu sırada, Sovyetler Birliği Baltık memleketlerinin işgalinden başka Finlandiya'dan, kabul edemediği ve daha sonra harbe sebep olan taleplerde bulunmuştur.

Sovyetler, Saraçoğlu'na Montrö Antlaşmasının Boğazların harp zamanında Türkiye tarafından kapatılmasına ait maddelerinin Türkiye ve Sovyetler arasında müştereken uygulanmasının ve ayrıca imzalanacak olan saldırıya karşı ortak savunma anlaşmasına Türkiye'ye Almanya tarafından bir saldırı halinde Sovyetlerin Türkiye'ye yardıma yükümlü olmayacaklarına dair bir hüküm ilâve etmeyi teklif etmişler ve bu önerilerinde ısrar etmişlerdir. Türkiye hükûmeti tabiatile bu önerileri kabul etmemiştir. Bu suretle müzakerelerin çıkmaza girmesine rağmen, her iki taraf da yaptıkları açıklamalarda ılımlı bir lisanla aralarındaki dostluk ilişkilerinin devam ettiğini ve ileride yeniden müzakerelerde bulunmak ümidinde olduklarını belirtmişlerdir.

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu henüz Ankara'ya dönmeden bir gün evvel, 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız üçlü İttifak Anlaşması imzalanmıştır.

Bu anlaşmanın başlıca hükümlerine göre, Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğradığı veya Balkan Antantı çerçevesindeki yükümlülükleri dolayısıyla Akdeniz'de bir harp durumuna girdiği takdirde, İngiltere ve Fransa tüm imkânları ile yardımda bulunacaklardır. Ayrıca, Akdeniz'de bir saldırı sebebi ile İngiltere ve Fransa'nın bu denizde bir savaşa girişmeleri halinde de Türkiye bu iki devletle işbirliği yapacak ve tüm imkânları ile yardımda bulunacaktır.

Anlaşmaya ekli 2 numaralı protokole göre, Türkiye'nin bu anlaşma çerçevesinde üstlendiği taahhütler, kendisini Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürükleyebilecek bir harekete geçmeye yükümlü kılmayacaktır. Bazı yazarlar bu hükmü yanlış tefsir etmişler ve sadece İngiltere ile Fransa

Sovyetlere karşı bir savaşa giriştikleri takdirde Türkiye'nin buna katılmayacağı anlamını vermişlerdir. Türk dış politikası hakkında mükemmel bir eser yazan Frenc Vali bunlar arasındadır. Halbuki o tarihte Türkiye ile Sovyetler arasında esasen bir saldırmazlık anlaşması yürürlükte idi. Türkiye bu protokolda o anlaşmanın teyidinden daha ileri giderek «çatışmaya sürükleyebilecek» kelimelerini kullanmakla diğer bir memlekete karşı girişmesi mümkün bir askeri harekette Sovyet tutumunun ne olabileceğini tayin etmek lüzumunu da anlaşma metnine koydurmuştu.

Üçlü İttifak Anlaşmasının diğer eklerinde Türkiye'ye silah tedariki için ve dış ticaretteki eksiklerini karşılamak üzere verilecek krediler ve başka tedbirler ön görülmüştür.

Bu tarihe kadar olan gelişmeler ışığında savaş öncesinde ve savaşın ilk aylarında Türkiye'nin dış politikası şu manzarayı göstermektedir:

1 — Bilhassa Çekoslovakya ve Arnavutluğa Almanya ve İtalya tarafından vaki saldırılardan sonra Türkiye Avrupa'da başlaması kaçınılmaz görünen büyük harbin yakın bir gelecekte Balkanlara ve dolayısıyla bölgenin kilit noktası olan Boğazlar istikametine kaymasını kuvvetli bir ihtimal olarak görmüş, bundan endişe duymuş ve gerekli tedbirleri almaya başlamıştır.

2 — Türkiye'nin kendi hudutlarına her nereden ve ne kuvvette olursa olsun gelebilecek bir saldırıya tek başına da olsa karşı koymak hususunda hiçbir tereddütü yoktur. Milletinin ve ordunun morali yüksektir. Türk devlet adamları topraklarımıza, istiklalimize karşı bir saldırı olursa, kısa vadeli neticeleri hesaba katmadan, sonuna kadar silahlı direnmeyi Türk milletinin tarihte yaşama hakkını muhafaza edebilmesi için yegâne çıkar yol olarak görmekteyler. Bu sözleri sonradan yapılan tahlillerden çıkartmıyorum. Genç bir dışişleri memuru olarak dinlemek fırsatını bulduğum devlet adamlarımızın aralarındaki görüşmelerinden aynen naklediyorum.

Şunu da ilâve edeyim ki, Türkiye yalnız muhtemel bir Alman saldırısına karşı değil, şayet müşterek bir Alman-Sovyet saldırısı da olsa aynı şekilde sonuna kadar mücadele kararında idi.

3 — Bu kesin tutumu yanında Türkiye harpten hemen evvelki devrede saldırgan mihver devletlerine karşı savunmasında aynı tehlikelere maruz oldukları için kendisile işbirliği yapabileceklerini muhtemel gördüğü Balkan Antantına dahil memleketler, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile yoğun müzakerelere girişmiş ve neticede Üçlü İttifak Anlaşması imzalanmıştır.

4 — Türkiye bütün bu müzakereler sırasında realist olan, maceralara yol açmayan, memleketin hakiki menfaatleri ve müşterek tehlikeye karşı müşterek savunma amaçlarından başka her hangi bir art düşünce veya gizli emel peşinde koşmayan, açık ve dürüst bir tutum izlemiştir. Başkalarından toprak kazanmak veya harp sonunda galiplerin masasında oturarak prestij kazanmak gibi hevesler hesaplarına asla girmemiştir.

5 — Türkiye imzaladığı üçlü ittifak anlaşmasının metni üzerinde her kelimeyi tartarak titizlikle durmuş, büyük komşusu Sovyetler Birliği ile silahlı çatışmaya varabilecek bir harekete mecbur edilmemesi, Akdeniz'deki bir askeri harekete katıldığı takdirde bunun ne şekilde olacağı ve aynı zamanda Türk ordusunun modern silahlarla teçhizi lüzumu noktalarını anlaşma metnine koydurmuştur. Bu üç noktanın her birisi ilerdeki gelişmeler karşısında son derece önemli birer rol oynayacaktır.

Şimdi biz gene başlayan harbin gelişmesine dönelim. Savaşın ilk haftalarında Almanya ile Sovyetler arasında Polonya'nın taksimi, Baltık memleketleri ve Finlandiya'nın Sovyet nüfuzuna bırakılması yolunda bir anlaşmaya varıldığı anlaşılıyor ve fakat kuzeyde çizilen bu hududun güneyindeki Gü-

ney-Doğu Avrupa ve Balkanlar üzerinde de bir anlaşma mevcut olup olmadığı bilinemiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu zamanın Cermen ve Slav devletleri arasında on sekizinci yüzyılda Polonya'nın taksimini tanımamış, buna karşı gelmişti Kuzeyde sabit bir hudut üzerinde anlaşmaya varan bu kuvvetlerin, Güney-Doğuda Osmanlı topraklarına daha serbestçe sarkacaklarını realist ve doğruluğu sonradan kanıtlanan bir geo-stratejik görüş ile sezmişti.

Winston Churchill'in hatıratında Alman-Sovyet Anlaşmasından üç gün sonra Deniz Kuvvetleri Bakanı olarak Avam Kamarası'nda verdiği bir demeçte, geleceğe ait Sovyet planlarını bilmemekle beraber, her halde Almanların Karadeniz sahillerine inmesi ve Balkanlarla Güney-Doğu Avrupa'daki Slav asıllı milletleri boyunduruğu altına almasının Rusya'nın güvenliğine ve menfaatlerine uygun olmayacağını söylemişti. Demek ki, Polonya'nın taksimi onun da aklına Güney-Doğuya doğru bir yarışma ihtimalini getiriyordu.

Harpten sonra, eski «Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof'un Hatıratından Notlar» başlığı altında yayınlanan bir eserde, Stalin'in Sovyetlerle Almanya arasında Polonya ortasında bir hudut çizildiği takdirde Alman saldırısının Güneye kayacağı görüşünde olduğu kaydedilmektedir.

Bu bilgileri sonradan elde ettik. Ancak, harbin başlaması ve devamı süresince Ankara'nın görüş ve endişelerini belirtmesi bakımından bizim için ilginç olan ve o zaman bana nakledilen bir muhavereyi kaydetmek isterim:

Harbin biraz daha ileri bir aşamasında Almanya Büyükelçisi Von Papen Türkiye'nin bütün gücü ile almakta olduğu savunma ve güvenlik tedbirleri konusunda Dışişleri Genel Sekreterimizle yaptığı bir görüşme sırasında şöyle demiş: «Biz Almanlar bütün varlığımızı, geleceğimizi teraziye koyup bir ölüm-dirim mücadelesine girmiş bulunuyoruz. Siz Türkler bütün bu fedakârlıklara sizin Boğazlarınızı almak için mi giriş-

tiğimizi zannediyorsunuz?» Genel Seketerimiz şu cevabı vermiş: «Hayır. Bütün bu işlere bu sebepten giriştiniz demiyorum. Ama Sovyetlerle Kuzeyde yarattığınız durum, bu harp devam ederse, ikinizi de Balkanlar ve dolayısıyla Boğazlar istikametinde yarışmaya sevdekecektir. Bu sebepten dolayı tedbir almak zorundayız.»

Harbin ilk safhasında Doğu cephesinde Polonya, Baltık memleketleri ve Finlandiya üzerindeki hareketler meydana gelirken , Batı Cephesinde Fransız ve İngiliz kuvvetleri tamamen pasif kalmışlardır. Alman kuvvetleri de Batıda hareketsizdi. Harbin bu safhası dünya kamuoyunda «garip harp (drole de guerre)» «sahte harp (phoney war)» olarak nitelendirildi.

Kış ayları geçtikten sonra savaş merkezinin hangi bölgeyi hedef alacağı her yerde olduğu gibi Ankara'da da birbirinden değişik tahminlere konu teşkil etmekte idi.

Bu ortamda, Alman kuvvetleri 9 Nisan 1940'ta başlayan tam bir yıldırım harbi stratejisi ile evvelâ Norveç ve Danimarka'yı işgal etmişler, bu hareketi üç haftada bitirdikten sonra 10 Mayıs'ta harpte tarafsızlık ilân etmiş olan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u çiğneyerek Fransa'ya yüklenmişler, Meuse nehri üzerindeki Sedan köprü başından, yâni Maginot hattının bittiği noktadan, Fransız müdafaa hattını yararak Fransa topraklarında süratle ilerlemeğe başlamışlardır. Kısa zamanda sahilde Dunkirk'deki İngiliz kuvvetleri silâhlarını terk ederek İngiltere'ye çekilmiş, Fransız ordusu ise Kuzeyden ve Maginot müdafaa hattının arkasından sarılmıştı.

İtalya harbe girdiği ve Türkiye'nin de harbe katıldığı takdirde, Türk, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin ne şekilde işbirliği yapabileceklerini görüşmek üzere Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ve Dışleri Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın başkanlığında bir heyetimizin Hayfa ve Kudüs'e gitmesi bu saldırıdan evvel kararlaştırıl-

mıştı. Bu heyete ben de tercüman olarak katılmışım. Ankara'dan bindiğimiz tren daha hududumuzu geçmeden Batı cephesinden üzücü haberler gelmeye başladı. Bir hafta kadar süren görüşmeler birçok bakımlardan faydalı oldu. Görüşmeler siyasi değil teknik ve istişarî idi. Hiçbir tarafa taahhüt yüklemiyordu. Ancak o günlerin hepimizde üzüntü ve şaşkınlık yaratan ve sür'atle birbirini takip eden Batı cephesi haberleri içinde bu görüşmelerden somut bir netice beklene mezdi. Nitekim öyle oldu.

İngiliz askerî kuvvetlerinin Avrupa kıtasından çekildiği ve Fransız savunmasının çökmek üzere bulunduğu sırada, 10 Haziran'da, İtalya hükûmeti Fransa ve İngiltere'ye karşı harp ilân etti. Ankara'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri derhal Hükümetimize müracaat ederek, harp Akdeniz'e sirayet ettiğinden, Üçlü İttifak Anlaşmasına uygun olarak Türkiye'nin İtalya ile ilişkilerini kesmesini, seferberlik ilân etmesini, liman ve hava meydanlarının müttefiklere açmasını, Boğazları kapatmasını, İtalya'ya harp ilân etmesini ve başka bazı tedbirler almasını talep etmişlerdir.

Türkiye hükûmeti bu ortamda harbe girmenin ve Boğazları kapatmanın müttefiklere hiçbir fayda sağlamayacağı gibi Türkiye'nin güvenliğini en olumsuz şartlar içinde tehlikeye koyacağı ve ayrıca harbin daha geniş ve tehlikeli boyutlara ulaşmasına da sebep olabileceği kanaatında idi. Bu teklifleri reddetti. Ancak, bu kararının Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakının geçerliliğine ve devamlılığına tereddüt getirmeyecek bir formül içinde ve bu yolun günün şartları içinde en makul ve faydalı yol olduğuna müttefikleri de ikna ettikten sonra açıklanmasına gayret sarfetti. Bunda başarılı oldu. Esasen Fransa'nın bir mütareke talep etmek üzere olduğunu Dışişleri Bakanlığımız özel bir kaynaktan öğrenmişti. Bu haber 17 Haziran'da tahakkuk etti. 26 Haziran'da Başbakan Refik Saydam Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Üçlü İttifakın bir cüz'ünü teşkil eden 2 numaralı protokol, yani Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmesini

mümkün kılacak hareketlere yükümlü olmayacağı hükmüne istinaden şimdiki tarafsızlık durumunu devam ettireceğini açıklamıştır.

İngiliz Hükûmeti adına Lord Halifax, birkaç gün sonra Lordlar Kamarası'nda İngiliz Hükûmetinin Türkiye'nin bu tutumunu anlayışla karşıladığını belirtmiştir.

Daha sonra o günlerin yorumunu yapan yazarlar da Türkiye'nin o günkü şartlar içinde bu hareket tarzını gerek kendisinin gerekse müttefiklerin menfaatleri bakımından uygun mütalaa etmişlerdir. Birinci Dünya Harbinde müttefikimiz Almanya, Eylül 1914'te harbin kaderini tayin eden Marne Meydan Muharebesi'nde mağlup olduktan sonra kumar masasına bir koz atar gibi Ekim ayında bizi harbe sokmuştu. Bu şekilde harbe girmek savaş tarihini değiştirmedigi gibi, koca bir İmparatorluğun çökmesine neden olmuştu. Buna benzer hatalar artık tekrarlanmayacak idi.

Biz gene İkinci Dünya Savaşı'na dönelim. İtalya'nın harbe girişinden ve Batı cephesinin çökmesinden sonra savaş alevleri hızla Balkanlara doğru yayılmıştır. Sırası ile: Romanya'nın, Besarabya ve Kuzey Bukovina eyaletleri Sovyetler tarafından Transilvanya Macaristan ve Güney Dobrua Bulgaristan tarafından ilhak edilerek Romanya'nın geriye kalan kesimleri Alman ordusunun işgali altına girmiştir. İtalya Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırmış ve geri püskürtülmüştür. Siyasi alanda, birbiri ardından Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve nihayet Yugoslavya Alman-İtalya-Japon üçlü ittifakına katılmışlardır. Alman orduları Balkanlarda hareket halindedirler. Bir hükûmet darbesinden sonra direnen Yugoslavya'ya ezici bir darbe indirerek oradan ve Bulgaristan üzerinden Yunanistan'ı işgal etmişler, Yunanistan'daki İngiliz yardımcı kuvvetlerini geri çekilmeye ve Girit Adasını da tahliyeye mecbur etmişlerdir. Bir taraftan da Almanya Irak'ta İngiltere'ye karşı çıkan Raşit Ali isyanına yardım maksadıyla Türkiye üzerinden kapalı vagonlarla silah ve cephane geçir-

mek için tazyiklerde bulunmuş ve Türkiye hükûmetinin red cevabı ile karşılaşmıştır.

Batı cephesinin çökmesinden sonra bu olayların cereyan ettiği 12 ay süresince Batılı ittifak yanlısı olarak Avrupa kıtasında kalan tek memleket Türkiye ve tek ordu Türk ordusudur. Türkiye daha harp öncesinden itibaren Balkan memleketleri arasında ortak direnme ve işbirliği kurulmasına diplomatik gayretler sarfetmiş ve fakat başarılı olamamıştır. Türkiye büyük bir orduyu silah altına almış ve her saldırıya karşı koyacağına hiçbir şüphe bırakmamıştır. Kendisine verileceği vaadedilen modern silâhlar ve bilhassa ordunun hareket kabiliyetini artıracak motorize vasıtalar henüz verilememiştir. Ancak, kendi topraklarını başarı ile korumaya muktedir olduğu da ilgililerce bilinmektedir.

Savaşın bu aşamasında kendi hudutları içinde kuvvetli bir müdafaa hattı çizmek, harbin bu önemli stratejik bölgeye ve daha ilerisine sirayetini mani teşkil etmek yegâne tâkip edilecek yol idi. Türkiye inandığı batılı devletlerin ideallerine ve İttifak anlaşması hükümlerine sadık kalarak bu yolu tâkip etti. Bazen çetin müzakere ve tartışmalar vaki olmuş ise de, neticede müttefikler de bu siyasetin isabetli ve aynı zamanda kendi menfaatlerine de uygun olduğuna kanaat getirmişlerdir.

Bu aşamada kendi hudutları içinde savunma siyaseti güden Türkiye, Balkan harekâtının son safhalarında evvelâ Bulgaristan ile bir saldırmazlık beyannamesi, daha sonra Sovyetler Birliği ile iki memleketten biri başka bir devletçe saldırıya uğradığı takdirde diğerinin Türk-Sovyet Saldırmazlık anlaşmasına uygun olarak anlayış ve tarafsızlık güdeceğine dair bir beyanname imzalamıştır. Bulgaristan'a girmekte olan Alman askerî kuvvetleri ile bir çışmayı önlemek maksadile Alman ile Türkiye'nin İttifak anlaşmasındaki yükümlülüklerin mahfuz kaldığı şartını da ihtiva eden bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bunda, kısaca «sen bana saldırmazsan, ben de sana saldırmam» deniliyordu. Ancak Türkiye, «Benim

Üçlü İttifak anlaşmasındaki yükümlülüklerim müstesnadır,» kaydını Almanlara kabul ettiriyordu. Bu anlaşma ile sonuçlanan Türk-Alman görüşmeleri hakkında müttefiklerimize tam bilgi verilmiştir.

Mayıs'ta Balkan ve Doğu Akdeniz harekâtını bitiren Alman kuvvetleri, 22 Haziran'da İtalyan, Macar, Rumen ve Finlandiya askerî birlikleri ile beraber 3 milyon tutarında tahmin edilen ve 3 bin kilometre genişliğinde bir cephe üzerinden harekete geçen bir kuvvetle Sovyetlere karşı saldırıya geçtiler. Üç gün sonra Türkiye, Sovyetlerle yürürlükte olan anlaşmalar çerçevesinde Sovyet-Alman harbinde tarafsız kalacağını resmen açıkladı. Harbin ilk iki senesinde Sovyet makamları Türkiye'nin tarafsızlığından çok memnun olduklarını defalarca tekrarlamışlardır.

Hitler bu harekâtın ilk günü yaptığı açıklamada, diğer hususlar arasında, Sovyetlerin Almanya ile yaptıkları gizli görüşmelerde Boğazlar üzerinde üsler ve Batum güneyinde arazi taleplerinde bulduklarını ve bu önerileri reddettiğini belirtmiştir. Eylül 1940'ta Hitler, Ribbentrop ve Molotof arasında Berlin'de nüfuz sahalarının taksimi maksadile yapılan görüşmelerin bu yönleri Dışleri Bakanlığımızca birkaç kaynaktan öğrenilmişti. Harpten sonra yayınlanan resmi belgelerde teferruatı görülen bu bilgiler devlet adamlarımız için sürpriz teşkil etmedi. Türkiye Hükûmeti esasen bu kadar karmaşık ve geniş boyutlu bir Dünya Harbi sona erip hakiki bir barış kuruluncaya kadar, savaş alevlerinin şu veya bu şekilde her an kendi hudutları içine de sıçrayabileceği kanaatı ile, kuvvetli olmak, teyakkuzlu davranmak, diplomaside hata yapmamak ve bilhassa mecburiyet olmadıkça orduyu ve memleketi yıpratmamakta yegâne kurtuluş ümidini görüyordu.

Asıl ilginç olan nokta Hitler'in Sovyetlerle Boğazlar üzerindeki anlaşmazlığını Alman-Sovyet harbini gerektiren sebepler arasında saymasıdır. «Napoleon and the Dardanelles» adlı eserinde tarihçi Profesör Vernon Puryear 1807'de Til-

sit'de Napoleon'un Rus Çarı I. Aleksandr ile yaptığı ittifak anlaşmasından sonra nüfuz sahaları taksimi konusunda uzun süren görüşmelerde Boğazlar üzerinde bir türlü anlaşamadıklarını, Napoleon'un «Boğazlar olmaz... Bu Dünya İmparatorluğu demektir...» dediğini, bu anlaşmazlığın da güçlendirdiği itimatsızlıkların Napoleon'un Moskova seferine sebep olduğunu belgelerden kanıtlayarak izah etmekte ve son Alman-Rus savaşında aynı paralele benzerlikler olduğuna işaret etmektedir.

1941 Haziran ayındaki bu çok önemli aşamadan sonra, İkinci Dünya Savaşı bütün fecaati ile daha 4 küsur sene devam edecektir. Bu süre içinde, en kısa bir özetle, Alman orduları evvelâ üç koldan Rusya içinde sür'atle ilerlemiş, sonra taarruz ve karşı taarruzlarla bir duraklama devresi olmuş, Japonya ve Amerika harbe katılmış, Amerikan kuvvetleri Kuzey Afrika'ya çıkartma yapmış, Kuzey Afrika'da mihver kuvvetlerinin yenilgisinden sonra müttefik kuvvetler Sicilya ve Güney İtalya'ya çıkartma yapmış, İtalya savaştan çıkmış, Stalingrad'daki önemli yenilgiden sonra Rusya içindeki Alman kuvvetleri cephe boyunca gerilemeğe başlamış, Sovyet orduları Kuzeyden Polonya ve Güneyden Balkanlar istikametinde ilerlemeye başlamıştır. Bütün bu hareketlerde savaş en şiddetli ve kanlı niteliğini sürdürmüştür, taraflar milyonlara varan zayıat vermişlerdir. Buna rağmen savaşmakta olan orduların gücü hâlâ çok kuvvetlidir.

Tabiatile bu önemli olayların her birisi Türkiye'nin dış ilişkileri bakımından devamlı tahli ve incelemeleri, esas hedef ve görüşler istikametinde yeni ayarlamaları gerektirmiştir. Bir konferans içinde vaktimiz bu çabalar arasında ancak Türkiye'nin dış politikası bakımından en önemli olanlarını ele almamıza müsaade etmektedir.

17 Ocak 1943'de Kazablanka'da Amerika Başkanı Roosevelt ile Türkiye'nin de durumunu görüştüğünden sonra Stalin ile de mektuplaşma suretile mutabık kaldıktan sonra, İngiltere Başbakanı Churchill 30 Ocak'ta Adana'ya gelerek Cum-

hürbaşkanı İnönü ve maiyetindeki heyet ile görüşmelerde bulundu.

Churchill'in harpten sonra yayınlanan hatıratından anlaşıldığına göre, kendisi Kuzey-Doğu Afrika'da savaş görevi sona eren Britanya İmparatorluk kuvvetlerinin Batı Avrupa'da ikinci cephe açılmadan önce yararlı bir şekilde kullanılması için Ege Denizi'nde ve hatta mümkünse Balkanlarda bir harekete katılmalarını amaçlıyordu. Roosevelt ve Stalin ile görüşme ve mektuplaşmasında da Türklerle doğrudan doğruya temas aramasının amacının Türkiye'nin ilkbaharda harbe girmesi olduğunu ifade etmişti. Bununla beraber, Churchill Adana'da Türk heyetinden Türkiye'nin belirli bir tarihte harbe katılmasını veya belirli bir taahhüde girmesini talep veya teklif etmedi. Türkiye'nin savaş gücü yüksek olan bir orduya sahip bulunduğunu, bu ordunun modern silâh teçhizatı çok eksik olduğunu bildiğini, bu silâh ve teçhizatın kısa zamanda sevkine başlanacağını, harpten sonra uluslararası barış ve güvenliğin Birleşik Milletlerce korunacağını, Türkiye'nin bu aşamada harbe girmeden evvelki Amerikan siyasetine benzeyen, yani müttefiklere daha aktif şekilde meyleden bir tarafsızlık gütmesi yararlı olacağını ifade etti. Müzakerelerin sonunda olumlu bir ortak bildiri yayınlandı. Verilecek silahlar karşılıklı anlaşma ile programa alındı. Bu görüşmelerde elde edilen, daha doğrusu elde edildiği sanılan sonuçlar Türkiye bakımından çok olumlu olmuştur.

Türkiye ile müttefikler arasında en çetin görüş ayrılıkları bundan 11 ay sonra Birinci ve İkinci Kahire Konferanslarında kendini gösterecekti. Her iki konferansa tercüman olarak katılmıştım. Hayatımda ilk defa bu kadar önemli bir göreve atanmıştım. O günlerin heyecanı hâlâ içimdedir.

Birinci Kahire Konferansı 5 Kasım 1943'te İngiltere ve Türkiye Dışişleri Bakanları Anthony Eden ve Numan Menemciğolu arasında yapıldı. İki hafta evvel İngiliz-Amerikan ve Sovyet Dışişleri Bakanları Moskova'da yaptıkları toplantıda Türkiye'nin ilkbaharda harbe girmesi yolunda gayret

sarfedilmesini kararlaştırmışlar, ancak bunun teferruatını grşmemişlerdi. Ayrıca Amerikan Dışleri Bakanının bu karara ne derece katıldığı hususunda tereddütler vardır.

Birinci Kahire görüşmelerinin ilk celsesinde Mr. Eden, Moskova Konferansı hakkında bilgi verdi. Müttefiklerin harp sonrasına ait görüşleri hakkında soruları cevaplandırdı. İngiltere, Amerika ve Sovyetler arasındaki ilişkilerin gök iyi olduğunu, harpten sonra da dostane işbirliğinin devam edeceğini, Türkiye hakkında dostane ve iyi niyetler beslendiğini, harbin kısaltılmasının başlıca amaç olduğunu, bu maksatla Türkiye'nin de sene sonundan evvel müttefiklerin yanında harbe girmesinin yararlı olacağı kanaatine vardıklarını, Balkanlardaki ve Ege'deki mihver kuvvetlerinin Türkiye'ye karşı büyük gp ta bir harekete girişemeyecek kadar zayıf olduğunu ifade etti. İkinci celsede Türkiye'nin ne şekilde harbe gireceği konusunda İngiliz heyeti askerî müşaviri General Ismay, Ege adalarında mihver kuvvetlerine karşı harekete gecebilmek üzerinde İngilizlerin Batı Anadolu'da hava üslerine gök acele ihtiyaçları olduğunu ileri srmştir.

Türkiye Dışleri Bakanı, toprakları üzerinden yapılacak bir harekete s verilmesinin Türkiye'ye karşı Alman mukabelesine sebep olacağına hiç şüphe edilemeyeceğini, bu takdirde Türkiye'nin bir müttefik olarak planlı şekilde değil, dolaylı biçimde harbe girmiş olacağını, Balkanlar'da ve Ege'de o sırada mevcut olan ve civardaki ihtiyaçlardan kısa zamanda bölgeye getirilmesi mümkün görülen mihver kuvvetleri hakkında Mr. Eden'in belirttiği tahminlerin Türk Genelkurmayının elindeki rakamlara uymadığını, müttefiklerin Türkiye'ye vadettikleri silâhlar verilmemiş olduğundan mihver hava ve kara kuvvetlerinin Türkiye'nin başlıca kentlerini, ulaştırma ve endüstri alt yapılarını tahrip etmek ve belki de Avrupa Türkiyesini işgal edebilecek gçte olduklarını delil ve rakam zikrederek izah etmiştir.

Genel havası itibarile dostne ve fakat zaman zaman gök gtin geçen bu müzakereler sonunda, Menemencioglu, Türki-

ye'nin tasarlanan Ege harekâtında İngilizlere üs vermek suretile dolaylı şekilde harbe girmeyi reddettiğini, buna mukabil İttifak anlaşması çerçevesinde harbe katılma önerisini Hükûmetine arzedeceğini, Türk hükûmetinin kararının kısa zamanda Ankara'daki İngiliz Büyükelçisine bildirileceğini belirtmiş ve Konferans bu şekilde sona ermiştir.

Heyetimizin Ankara'ya dönüşünden sonra alınan ve Batılı müttefiklerimize bildirilen Hükûmet kararı İkinci Kahire Konferansındaki tutumumuza esas teşkil ettiğinden buna biraz sonra temas edeceğim.

Cumhurbaşkanı İnönü, Başkan Roosevelt, Başbakan Churchill ve maiyetlerindeki heyetler arasında 4 Aralık 1943'te başlayarak üç gün süren İkinci Kahire Konferansı ve bunu hemen tâkip eden devre, İkinci Dünya savaşı süresince Batılı müttefiklerimizle olan en çetin ve hayati önemi haiz bir aşama teşkil etmiştir.

Harpten sonra yayınlanan gizli belgeler, zabıt tutanakları, ilgili devlet adamlarının ve askerî kumandanların hatıratı ve tarihçilerin incelemelerinden Kahire ve ondan evvelki Tahran Konferanslarında savunulan görüşlerin sebepleri ve o zaman bize açıklanmayan birçok hususlar hakkında bugün geniş bilgi sahibiyiz. Ancak incelemekte olduğumuz devrede devlet adamlarımız ve görevli servislerimiz bunları bazılarını, tabiatile, yalnız istidlâl yolu ile, olayları ve dış kaynaklardan alınan çeşitli bilgileri değerlendirerek, muhatapların söz ve hareketlerinden açıklanmamış mânalar çıkararak teşhis etmek durumunda idiler. O devredeki dış politikamızın ne kadar başarılı ve memleket menfaatleri için hayırlı olduğu bugün elimizdeki bilgiler ışığında daha da açıklık kazanmaktadır.

Harpten sonra yayınlanan bazı yabancı eserlerde Kahire Konferansı'na ait yorumlar arasında, Türkiye'nin bu toplantıya her ne olursa olsun harbe girmemek kararı ile gittiği, müttefikleri oyalamak için vakit kazanmaya çalıştığı, karşılaştığı askerî tehlikeyi kasıtlı olarak abarttığı tarzında görüşle-

re de rastlanmaktadır. Bunların hepsi asılsızdır. Ciddi ve samimî eserler ile yayınlanan belgeler de bunu kanıtlamaktadır. Türkiye, uzadıkça ve dünyayı kana bulamaya devam ettikçe mevcut problemlere yeni problemler katan bu savaşın mümkün merteye kısa sürmesini istiyordu. Türkiye, elbette zorunlu olmadıkça harbe girmemeyi amaçlıyordu. Ancak kader birliği yaptığı ve kazanmalarını kendi menfaatlerine uygun gördüğü Birleşik Milletler yanında harbin bu aşamasında gerektiği takdirde faydalı bir şekilde ve eşit haklarla savaşa girmeğe karşı değildi. O günkü ortamda harbe girmemiz kesin olarak elde etmemiz gerekli üç şarta bağlı idi. Büyük Millet Meclisi gizli oturumda bu üç şartın karşılanması halinde harbe girme yükümlülüğünü almaya Hükümeti yetkili kılmişti. Şartlar şunlardı:

- 1 — Türk ordusunun asgarî savunma ihtiyaçlarının temini;
- 2 — Türkiye'nin müttefik kuvvetlerle işbirliği (cooperation) planının tesbiti;
- 3 — Hazırlıkların ikmalî ve harbe girişle ilgili siyasi meselelerin müzakeresi için makûl bir süre saptanması.

Bu şartlar, mevcut ittifak anlaşması hükümlerine, İnönü ile Churchill arasındaki Adana müzakerelerinde varılan görüş birliğine, Ankara'da ve kendi başkentlerinde Türkiye'nin tutumu hakkında müttefik devletler temsilcilerine verilen bilgilere ve bunların ötesinde günün gerçeklerine uygundu. Türkiye iyi niyetlerini açık ve kesin şekilde belirtirse, bunların Roosevelt, Churchill ve toplantıya katılacağı bize bildirilmiş olan Sovyet Dışişleri Bakanı Vişinski tarafından, bizce kabulü mümkün birkaç ayarlama ile de olsa, makûl karşılanması muhtemel görülüyordu.

Halbuki Kahire'de çok dostane bir şekilde karşılanan İnönü ve heyeti, müzakerelerin başından itibaren acı sürprizlerle karşılaştı. Evvelâ Sovyet Dışişleri Bakanının gecik-

me sebebi ile müzakerelere katılamayacağı öğrenildi. Bu durumda Türkiye harbe girmeyi Kahire'de taahhüt etse, yalnız İngiltere ve Amerika ile anlaşmaya varmış olacak ve fakat Sovyetler Birliği ile o zamanki ilişkilerimizin ve savaş durumunun gerektirdiği şekilde bir görüş teatisinde bile bulunamayacaktı.

Müzakerelerin başında evvelâ savaşın gelişmesi, Tahran Konferansı ve savaş sonrasında kurulması tasarlanan düzen hakkında Türk heyetinin sualleri cevaplandırılmış ve görüş teatisinde bulunulmuştur. Bundan sonra Mr. Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmakla elde edeceği menfaatlara değinmiş, Almanların artık Türkiye'ye karşı bir tehlike teşkil edemeyeceğini, Türkiye'nin aktif bir rol oynaması için zamanın çok uygun olduğunu ileri sürmüştür.

Cumhurbaşkanı İnönü daha ilk celseden itibaren Türkiye'nin müttefiklerin en güç günlerinde bile şimdiye kadar dost ve müttefik olarak yaptığı yardımları hatırlatmış, bu aşamada savaşa katılmak için gerekli şartları izah etmiştir.

Bundan sonra ikinci sürpriz olarak, evvelce kendilerine bildirilen kesin tutumumuza rağmen, İngilizlerin Türkiye'nin harbe girmesini 5-6 hafta sonra İngiliz kuvvetlerinin Ege'de girişecekleri bir harekete üs vermek ve yardımcı olmak şeklinde görmekte ısrar ettikleri anlaşılmıştır.

Görüşmelerin başından itibaren, Roosevelt ve Churchill' in görüşleri arasında belirgin bir fark dikkati çekmiştir. Churchill devamlı tazyik tarzında ifadelerde bulunmuş, Roosevelt ise daha ılımlı davranarak, Türk heyetinin verdiği izahatı anlayışla ve hatta bazı noktalarda aynı fikirde olduğunu belirten ifadelerle karşılamıştır.

Üç gün süren uzun, çetin ve fakat çok açık ve samimi müzakereleri şu noktalarda toplamak mümkündür:

Mr. Churchill Ege sahillerindeki hava meydanlarımıza

evvelâ 1 ve sonra en geç 15 Şubat olarak tesbit ettiği bir tarihte müttefik uçaklarının inmesini, bu maksatla meydanların derhal hazırlanmasını, meydanların savunması için gerekli İngiliz uçaksavar ve radar personelinin sızma tarzında derhal Türkiye'ye girmeye başlamasını teklif etmekte ve bir taraftan da Türkiye'ye gerekli savunma teçhizatı verilmesine devam olunacağını ifade etmektedir.

Buna karşı Türkiye'nin tutumu şöyledir:

1 — Hava meydanlarının ve bunların savunmasının ikmalini Türkiye zaten kabul etmiştir. Ancak müttefik uçakların bu meydanlara inmesi Türkiye'nin savaş durumuna girmesine sebep olacağından o tarihe kadar yalnız meydanların değil Türk ordusunun ve başlıca kentlerimizin de asgarî savunma ihtiyaçlarının karşılanması zaruridir. Bir sene evvel Adana'da vaadedilen teçhizatın henüz %4'ü bile teslim edilmişken bu asgarî ihtiyaçların beş altı hafta içinde verilmesi mümkün olmayacaktır.

2 — Türkiye savaşa katılmak için müttefikleri ile ortak bir işbirliği planı tesbitini zarurî görmektedir. İttifak anlaşmasında da Türkiye'nin savaşa katılması «cooperation» — işbirliği kelimesile tavsif edilmiştir. Böyle bir ortak plan mevcut olmadan harbe girmeyi Türkiye faydasız ve tehlikeli görmektedir.

3 — Türkiye, İngiltere'nin müttefiki ise de, bugünkü şartlar içinde harbe girerken Mihvere karşı harbe sonradan giren Amerika ve Sovyetler Birliği ile de anlaşmaya varmasını sağlayacak müzakereler için makûl bir zaman ayrılmasını pek tabîi olarak talep etmektedir.

Bu iki zıt görüşün askerî ve siyasî teferruatı üzerinde uzun tartışmalardan sonra İngiliz heyeti önerilerinde ısrar ederek neticede yeniden kaleme aldıkları şu teklifi ileri sürmüşlerdir:

1 — 15 Şubat'a kadar:

- a — Hava ve diğer hazırlıklar yapılacak,
- b — Harp planları görüşülecek,
- c — Teçhizat ithali programı yapılacak,
- d — Siyasi meseleler görüşülecek.

2 — 15 Şubat'ta müttefikler Türkiye'den hava meydanlarına inmek müsaadesini talep edecekler. Eğer Türkiye'nin cevabı müspet olursa:

- a — Kara ve hava malzemesi ithali programına azami sür'atle devam edilecek,
- b — Türkiye'ye deniz yolu açılacak,
- c — İngiliz tank defii ve motörlü kıtaatı ile Türkiye takviye edilecek,
- d — Müttefikler ve Türkiye'nin var kuvvetleri ile kabul edilen planın icrasına geçilecek.

3 — Eğer Türkiye'nin cevabı menfi olursa müttefikler ellerindeki imkânları başka harp sahalarına tevcih edecekler ve Türkiye ile harp zamanında işbirliği ümidini terkedeceklerdir.

Bu teklif ilk bakışta bazı noktalarda bizim tutumumuza yaklaşma görüntüsünü veriyor ise de, sayılan işlerin yapılmasını ve savunma ihtiyaçlarımızın karşılanmasını 15 Şubata kadar olan kısa bir müddet içinde sınırlandırması, bu işler yeterince tamamlanmış olsun veya olmasın 15 Şubat'ta Türkiye'nin savaş durumunda olmasını öngörmesi bakımından kabulü mümkün değildi. Bu noktaları İngiliz heyetine izah etmekle beraber, İnönü teklifi Ankara'da hükûmetin incelemesine sunacağını bildirdi ve Kahire'den bu şekilde ayrıldı.

Konferanstan sonra Ankara'da Korgeneral Linnel baş-

kanlıındaki bir İngiliz askeri heyeti ile Genelkurmayımız arasında bu teklifin askeri yönünü incelemek üzere yapılan ve beş hafta süren müzakerelerde bazı noktalarda ilerleme kaydedilmekle beraber, iki tarafın görüşleri arasında bir uzlaşma imkânı görülemedi. İngilizlerin ısrar ettiği 15 Şubat tarihine kadar asgarî savunma ihtiyaçlarımızı karşılayamayacağı, bu tarihe kadar kalan birkaç hafta süresince liman ve demiryollarımızı tıkayacak olan İngiliz Ege harekâtının gerektirdiği teçhizat ve personel nakliyatından sonra ordumuzun asgarî ihtiyaçlarının sevkine başlansa bile, (ki, bunların miktarı üzerinde anlaşmaya varılamamıştı) bu teçhizat ve kuvvetlerin ancak aylardan sonra yararlı olabilecek şekilde memleketimize gelebileceği bu görüşmelerde belirlenmişti. Amerika'nın bu bölgeye avcı uçağı ayıramayacağı, Amerikan bombardıman uçaklarının da 2 bin metre iniş pistine ihtiyacı olduğundan hava meydanlarımızdan yararlanamayacakları da esasen bize bildirilmişti.

İngilizler bu görüşmelere katılan askeri heyetlerini Şubat başında geri çekerek Türkiye'ye karşı bir müddet soğuk ve umursamaz bir tutum takındılar.

Dört ay sonra Batı Avrupa'da ikinci cephe kuruldu. Altı-yedi ay sonra da mihver kuvvetleri Balkanlardan çekildi. 15 Şubat'ta harbe girmemizin memleketimiz için yaratacağı tehlikelerden başka müttefiklerin savaş stratejisine de bir faydası olmayacağı kanıtlanmış oldu.

Gözden geçirdiğimiz devrede Türkiye'nin harbe girmesi ile ilgili olarak müttefikler arasında beliren çelişkili görüşler hakkında harpten sonra yayınlanan belgelerde çok ilginç noktalar aydınlığa kavuşmuştur. Kısaca, yalnız başlıcalarını kaydediyorum:

1 — Amerikan Genelkurmayı ve Başkanının Mayıs'ta Batı Avrupa'da açmayı tasarladıkları İkinci Cepheye tüm kuvvetlerin yığılabilmesi ve Pasifik Okyanusu cephesinin de zayıflamaması için Churchill'in önerdiği bir Balkan ve hatta

daha sınırlı Doğu Akdeniz hareketine karşı olduğu ve bunlara kuvvet veya silâh ayırmayı tasvip etmediği bugün bilinmektedir. Tahran Konferansı'nda Stalin de başka sebeplerden aynı görüşü savunmuştur. Bu konferansta Roosevelt'in «Bu durumda Türkiye'yi harbe girmeye zorlamayı vicdanım kabul etmiyor!» dediği de şimdi bilinmektedir. Bu iki stratejik görüş arasında hangisi harbi kısaltma bakımından daha etkili ve Avrupa'nın geleceği açısından daha yararlı olurdu? Tarih üzerinde spekülasyon yapmak güçtür ve faydasızdır. Bizim o zamanki durumumuza gelince, Müttefikler Normandi çıkartması ile beraber İtalya'dan Dalmaçya sahillerine de bir çıkartma yapıp ordumuza gerekli teçhizatı ve hava desteğini verecek durumda olsaydılar, Türkiye'nin bu harekete katılmak üzere harbe girmesi kuvvetli bir ihtimal idi. Bizim kabul edemeyeceğimiz husus, müttefiklerin bizim bölgemize kuvvet ayıramayacakları saptandıktan sonra, Mr. Churchill'in gene de ısrar ettiği sınırlı, dolaylı ve zamansız harbe giriş idi.

2 — Ekim 1943'de İngiliz, Amerikan ve Sovyet Dışişleri Bakanlarının Moskova toplantısında Mr. Eden Molotof'a Türkiye'den İngilizler için değil «müttefikler» için hava üsleri talep edeceklerini söylemiştir. Molotof'un bu mânâda bir sözü zabitlere geçmiştir. Esasen Kahire'de ve hemen sonra Ankara'daki askerî görüşmelerde İngilizlerin Türkiye'nin Kuzeyine, meselâ bizim için savunması çok önemli olan Zonguldak Kömür Havzasına, uçak veya uçaksavar birlikleri göndermek istememeleri o zaman Dışişleri Bakanımızın dikkatini çekmiş ve kendisi bundan endişe duymuştu. Türkiye'nin dolaylı da olsa, üzerinde nüfuz ayırımına benzer tutumlara tahammülü yoktur.

3 — Başbakan Churchill aynı Moskova Konferansı için Mr. Eden'e gönderdiği talimatta ve daha sonra hatıratında yayınladığı bazı belgelerde, şöyle demektedir: «Türkiye bizimle müştereken harbe girerse, çok silâh vermemiz ve askerî yardımda bulunmamız gerekecektir. Ama harbe kendiliğinden girerse, buna lüzum kalmayacaktır.»

Kahire'deki tutumumuzun ne kadar isabetli olduğunu kanıtlamaya yalnız bu sözler kâfidir.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin dış ilişkilerini Kahire Konferansı sonuna kadar özetleyen konuşmamı burada bitiriyorum.

Bundan sonra Türkiye savaşın daha ileri bir aşamasında mihver devletlerine harp ilan edecek, San Francisco Konferansı'nda Birleşmiş Milletler'e üye olacak, Amerika ve İngiltere'nin Pasifik Okyanusu'nda uzun müddet Japonya ile savaşacakları sanılan bir zamanda Sovyetler'in Boğazlarda üs ve Doğu illerimizden arazi talepleri ile karşılaşacak, bunları tek başına reddedecektir. Daha sonra Atom Bombasının ilk defa kullanılması ile dünya stratejisinin yeni bir vevhe alması, Truman Doktrini, NATO ve nihayet bizi bugüne getiren son senelerin olayları gelmektedir.

Bu çok önemli olaylardaki dış ilişkilerimiz başka bir incelemeye konu teşkil edecektir.